

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ УКРАЇНИ: СТРАТЕГІЇ ТА ПРАКТИКИ ПРОТИДІЇ ДЕСТРУКТИВНИМ ВПЛИВАМ ПІД ЧАС ЛОКАЛЬНОГО ВОЄННОГО ВТОРГНЕННЯ РФ (2014–2021)

Юрій Ніколаєць,
доктор історичних наук, професор,
Інститут політичних
і етнопатриональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України

Yurii Nikolaets,
Doctor of Historical Sciences,
Professor,
Kuras Institute of Political and Ethnic
Studies of the National Academy of
Sciences of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1986-9956>

Nikolaets-yu@ukr.net

Анотація. У дослідженні визначені основні засоби поширення ворожих деструктивних впливів у інформаційному середовищі із окресленням їх ефективності та ролі у сучасній російсько-українській війні. Визначено, що незважаючи на розгортання збройного протистояння значна частина українських громадян і надалі споживала російські медіа, які транслювали антиукраїнські наративи, виправдовуючи російську агресію проти України як “захист народу Донбасу” або захист інтересів російського та російськомовного населення України. Висвітлено, що державні органи, усвідомлюючи загалом загрозу від російських деструктивних впливів у інформаційному

просторі, не змогли перешкодити діяльності російських та проросійських медіаресурсів в Україні. Визначено, що заборона діяльності окремих медіа, блогерів та інфлюенсерів в Україні мала обмежений ефект в умовах, коли вони не втрачали можливість підступно виконувати свою підривну роботу, змінюючи платформу для поширення інформації. Важливою передумовою підвищення стійкості громадян перед дією ворожих деструктивних впливів у інформаційному просторі постало підвищення медіаграмотності населення. Визначено, що українське громадянське суспільство виступило вагомою протидією поширенню наративів ворожої пропаганди, активно включаючись у спростування фейків та обмеження негативної дії інформаційно-психологічних спецоперацій ворога. При тому позиція провідних інфлюенсерів виявилася надзвичайно важливою з огляду на їх поле досяжності у інформаційному просторі. Водночас проблемою впродовж локального періоду російсько-української війни залишалося те, що не вдалося сформуванати у громадян ставлення до неї як до екзистенційного для України протистояння, що зумовлювало недооцінку громадянами потенційної загрози їхнім інтересам, яку таїли у собі намагання РФ реалізувати свої імперські амбіції у зовнішній політиці.

Ключові слова: російсько-українська війна, локальна війна, інформаційна війна, деструктивні впливи, дискурсивні практики.

The Information and Communication Environment of Ukraine: Strategies and Practices for Counteracting Destructive Influences during the Local Military Invasion of the Russian Federation (2014–2021)

Abstract. The study identifies the main channels of hostile destructive influence within Ukraine's information environment, assessing their effectiveness and role in the Russian-Ukrainian war. Despite the escalation of armed confrontation, a considerable share of Ukrainian citizens continued to consume Russian media, which broadcast anti-Ukrainian narratives and justified aggression as the "protection of the people of Donbas" or the defense of Russian and Russian-speaking communities in Ukraine. Although state authorities recognized these threats, they were unable to prevent the activities of Russian and pro-Russian media resources. Bans on certain outlets, bloggers, and influencers had only limited effect, as many continued subversive activities by migrating to alternative platforms. A key factor in strengthening resilience to hostile influences proved to be the promotion of media literacy. Ukrainian civil society played an important role in countering enemy propaganda by debunking disinformation and reducing the impact of information and psychological operations. The role of prominent influencers was particularly significant given their wide reach. At the same time, a persistent problem during the localized stage of the war was the failure to foster among citizens an understanding of the conflict as existential for Ukraine, which led to underestimation of the risks posed by Russia's pursuit of imperial ambitions in foreign policy. Keywords: Russian-Ukrainian war, local war, information warfare, destructive influences, discursive practices

Постановка проблеми. Сучасні засоби формування, поширення та обробки інформації забезпечують можливість здійснення цілеспрямованих інформаційних впливів із використанням мережі "Інтернет" та сучасних засобів зв'язку (смартфонів, персональних комп'ютерів). У сучасному світі можливості меседжерів, відеохостингів та соціальних мереж дозволяють таргетувати інформацію не лише для груп користувачів, а й для окремих осіб із урахуванням їхніх вподобань на основі формування психологічного портрета та визначення індивідуальних уподобань. Серед іншого, це дозволяє здійснювати заходи деструктивного інформаційного впливу, спрямовані проти населення певних держав. В умовах російсько-української війни такі заходи стали важливим засобом формування уявлень про причини, хід та можливі наслідки розгортання бойових дій.

Деструктивний характер інформаційних впливів визначений їхньою спрямованістю на руйнування певних усталених відносин у суспільстві, ставлення до виконання громадянських обов'язків, переформатування суспільної свідомості та ціннісних орієнтирів. До основних завдань деструктивного інформаційного впливу відносять маніпулювання суспільною свідомістю і

політичними орієнтаціями громадян; дестабілізацію суспільства із введенням населення в оману щодо роботи органів державної влади, правоохоронних та судових органів; провокування соціальних, політичних, міжетнічних та міжконфесійних конфліктів; дискредитацію історичної політики країни із переформатування історичної пам'яті; підрив впливу держави на міжнародній арені, її обороноздатності та бойового потенціалу, зокрема й через забезпечення зневіри громадян у можливості організувати належну відсіч ворогові; створення передумов для кризових явищ в економіці, постачанні збройних сил необхідною зброєю та військовим спорядженням, проведенні мобілізації тощо.

У війні проти України Російська Федерація використовувала деструктивні інформаційні впливи задля привернення на свій бік якомога більшої кількості українських громадян. І тимчасова окупація Криму продемонструвала успішність поєднання таких впливів із дією російських спецпризначенців та місцевих сепаратистів задля досягнення бажаного результату. Водночас спроба РФ втілити у життя проєкт "русская весна" у 2014 році засвідчила, що ставка на руйнування української громадянської ідентичності переважно засобами інформаційної війни, діями спецпідрозділів армії та місцевих сепаратистів не спрацювала. Розрахунок на протестний потенціал російськомовного населення повністю себе не виправдав. Уряд України мав достатньо великі шанси для відновлення контролю над усіма територіями українського Донбасу та подолання опору сепаратистів та російських спецпризначенців. Намагаючись перешкодити цьому, Росія використала проти України підрозділи регулярної армії, які 24 серпня 2014 року зайшли у тил українському угрупованню, змінивши хід боїв і змусивши ЗСУ перейти до оборони. Застосування проти України підрозділів регулярної армії РФ відбулося поблизу міста Іловайськ, коли ЗСУ вже майже завершили операцію оточення проросійських бойовиків і були близькі до їх повного розгрому.

Вторгнення російських регулярних військ в Україну не лише перешкодило розгрому проросійських бойовиків, а й забезпечило збільшення тимчасово непідконтрольної українському уряду території. Використовуючи терористичні угруповання так звані "Донецька народна республіка" ("ДНР") та "Луганська народна республіка" ("ЛНР"), Російська Федерація отримала плацдарм для розгортання воєнної кампанії, і у 2014 році бойові дії розгорнулися на території українських Донецької та Луганської областей.

Не зважаючи на поширену підміну соціально-політичної складової класифікації війн суто технократичним підходом, можна стверджувати, що бойові дії впродовж першого етапу (2014–2021 рр.) сучасної російсько-української війни відбувались у межах, характерних для локальних воєн. Локальна війна – це збройний конфлікт між державами, що зачіпає їхні національні, політичні, територіальні, економічні та інші інтереси, але обмежений за політичними цілями і масштабами ведення бойових дій. Локальній війні притаманний характер прикордонного воєнного зіткнення або зіткнення в суперечці за опанування конкретною територією.

Локальний характер війни РФ проти України впродовж 2014–2021 рр. визначив способи ведення бойових дій та поширення деструктивних інформаційних впливів, покликаних максимально спростити воєнне вторгнення та легітимізувати його результати.

Не маючи на той час у своєму розпорядженні розгорнутих сил та засобів для повномасштабного воєнного вторгнення в Україну, Росія намагалася максимально використати проросійські налаштованих українських громадян у своїх інтересах. Задля цього була втілена у життя низка спеціальних інформаційно-психологічних операцій, об'єднаних спільною метою: укомплектувати підрозділи, які протистояли Збройним силам України, максимально можливою кількістю місцевих жителів, а також сформувати у жителів регіону стійке переконання, що ініціатором розгортання бойових дій була не Росія, а Україна. Такий підхід, за задумом Кремля, дозволив би не лише перекласти відповідальність за розв'язання війни на Україну, а й налаштувати проти України максимально можливу кількість її громадян. "Пов'язані кров'ю" з агресором, такі громадяни становили б загрозу для України як у випадку реінтеграції тимчасово непідконтрольних територій, так і у випадку затягування війни.

Аналіз стану дослідження проблеми. Для аналізу деструктивних інформаційних впливів в українському інформаційно-комунікаційному просторі та практик протидії були враховані результати розробок Д. Канемана [Канеман, 2018] та Р. Талера [Талер, 2018] щодо нераціональної поведінки (акцент на емоційних доводах на шкоду або навіть замість раціональної аргументації у дискусіях став першою характерною ознакою "епохи постправди"); Д. Кісова [Кісов, 2010; Кісов, 2013] щодо перебігу інформаційних воєн і гарантування політичної безпеки масових комунікацій; В. Горбуліна [Горбулін, 2019] щодо оцінок впливу державних та громадянських інституцій; В. Кулика [Кулик, 2020, с. 5–10] щодо характеру аналізу текстів ("називання" – "обрамлення" – "мовні засоби творення обрамлень" – "політичні рекомендації"); І. Бекешкіної [Бекешкіна, 2015, с. 40–61] щодо оцінки перспектив реінтеграції тимчасово окупованих РФ територій; Н. Костенко [Костенко, 2018, с. 362–371] щодо контекстів медіаскептицизму, Р. Черниша [Черниш, 2020; Черниш, 2023] щодо маніпуляцій свідомістю у соцмережах та впливу фейків на нацбезпеку, Н. Череповської [Череповська, 2016] щодо специфіки деструктивних інформаційних впливів на військовослужбовців.

Дослідження продовжує наукові пошуки автора, присвячені аналізу інформаційної війни РФ проти України [Ніколаєць, 2014, с. 452–509; Nikolaiets, 2018, р. 145–177; Ніколаєць, 2021, с. 245–295; Ніколаєць, 2023а; Ніколаєць, 2023б, с.415–452; Ніколаєць, 2023с, с. 490–557].

Мета та завдання дослідження. Мета наукового пошуку полягає у тому, щоб охарактеризувати засоби деструктивних інформаційних впливів РФ в умовах локального періоду сучасної російсько-української війни та визначити найбільш дієві засоби протидії таким впливам. Визначена мета передбачає розв'язання таких дослідницьких завдань: визначення найбільш вразливих

для інформаційних деструктивних впливів верств населення, характеристику російсько- та українськоцентричного дискурсів про причини та перебіг російсько-української війни, висвітлення ролі державних органів та українського громадянського суспільства в організації відсічі ворогові в інформаційному просторі.

Виклад основного матеріалу. Можна припустити, що у 2014 році Росія, маючи стратегічною ціллю ліквідацію української державності, зберігала впевненість, що цього можна досягти шляхом локального воєнного вторгнення, яке намагалися представити як громадянську війну. Такий підхід дозволяв протягом певного часу мінімізувати репутаційні та іміджеві ризики для РФ на зовнішньополітичній арені, зокрема й через нав'язування думки, що РФ не є однією зі сторін протистояння. Прагненню зменшити іміджеві ризики слугували й маніпуляції із визначенням причин "громадянської війни" в Україні та "необхідності" для РФ надати допомогу тим, хто був "вимушений" боротися проти влади у Києві. Такі маніпуляції мали б забезпечити максимальне переключення уваги споживачів медіа на внутрішньоукраїнські проблеми, залишаючи поза увагою тимчасову окупацію Криму та невдалі спроби Росії реалізувати проєкт "русская весна". На підтвердження думки про обґрунтованість російських претензій на частину українських територій наводили думку про "повернення Криму без кровопролиття", що начебто стало можливим виключно внаслідок підтримки ідеї звільнення півострова від "української окупації" [Романенко, 2014] і свідчило про "відновлення історичної справедливості" [Возвращение Крыма, 2020].

Фокусування громадської думки не на діях російського спецназу у Криму, а на "думках та переконаннях" жителів півострова дозволяло певний час привертати увагу до внутрішньоукраїнських проблем, ігноруючи факт зовнішнього втручання. Акцент на внутрішньоукраїнських проблемах слугував просуванню ідеї про нездатність українського керівництва розв'язувати складні проблеми, пов'язані із розбудовою держави. Особливу увагу намагалися привернути до проблеми "несправедливого" розподілу коштів між центром та регіонами. Це дозволяло не лише робити вигідні для РФ акценти на регіональній ідентичності, а й сприяти поширенню думки про ігнорування центральною владою інтересів і потреб регіонів.

Можна припустити, що подібна тактика поширення деструктивних впливів у інформаційному просторі спиралася на результати соціологічних опитувань громадян України. Навіть деякі українські дослідники вбачали причиною "трагічних подій на Донбасі" не російське втручання, а "питання про рівень самостійності регіону". І таке твердження було підкріплене тим, що хоча переважна більшість громадян (84,%) була зорієнтована на зміцнення єдності регіонів і вважала, що Україна повинна бути унітарною державою, але майже половина громадян вважала, що регіон, у якому вони проживають, повинен мати ширші повноваження (таких респондентів 49%, і лише 6% дорослого

населення хотіло б, щоб його регіон був автономним у складі федеративної країни, а 3% воліло вийти зі складу держави) [Шульга, 2015, с. 517].

За перманентного тертя між центром та регіонами у питанні розподілу коштів Україна не мала прецедентів, коли громадяни держави бралися за зброю для вирішення цього питання. Навпаки, українці виявляли порівняно високий рівень толерантності між регіонами, що яскраво довела відсутність соціальних конфліктів чи потрясінь в умовах різкого зростання кількості внутрішньо переміщених осіб уже у 2014 році.

Водночас російській пропаганді вдалося "намацати" вразливе для здійснення деструктивних впливів місце у ставленні громадян України до певних соціальних груп. Таким вразливим місцем виявилось ставлення більшості громадян до визначення місця і ролі українських олігархів у розвитку державного будівництва, забезпеченні розвитку економіки та впливу на формування внутрішнього ринку праці.

Слабкість економіки і непривабливість держави як менеджера, а також корупцію громадяни України переважно пов'язували саме із засиллям олігархів і називали їх "подразнювачами" суспільства під час соціологічних опитувань. Це дозволило РФ маніпулювати на темі війни "народу Донбасу" проти українських олігархів, коли владу у Києві висвітлювали як уособлення українського олігархату, а владу у регіонах – як захисника інтересів трудящих на місцях. З цієї позиції підкреслювалося, що "зацикленість офіційного Києва на єдності і соборності не є продуктивною" [Артемьев, 2015].

Населення так званих "ДНР" та "ЛНР" активно готували до максимального використання доступних ресурсів регіону для воєнних потреб. Пропаганда війни "за інтереси Донбасу" спиралася на уявлення про те, що Київ першим розпочав бойові дії, оголосивши про початок Антитерористичної операції (АТО), яка призвела до кровопролиття. А Російська Федерація начебто лише прийшла на допомогу "шахтарям Донбасу".

Протягом 2014 р. на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей припинили свою діяльність усі незалежні від нової влади медіа. Натомість задля посилення інформаційного впливу на територіях терористичних організацій "ДНР" і "ЛНР" було розгорнуто мережу місцевих сепаратистських ЗМІ.

На відміну від РФ, яка намагалася за якомога короткий проміжок часу максимально опанувати інформаційний простір тимчасово окупованих територій України, наша держава докладала для протидії ворожим деструктивним впливам у інформаційному просторі занадто мало зусиль. Навіть в умовах війни внутрішньополітична боротьба та маніпуляції навколо зовнішньополітичної орієнтації держави виявилися більш пріоритетними. Протиборство за сфери економічного впливу між олігархічними кланами супроводжувалося не лише поширенням корупційних дій у середовищі чиновників топрівня, а й заграваннями з РФ, які мали б забезпечити її підтримку у внутрішньоукраїнському протиборстві за владу. Це свідчило про нерозуміння

головної цілі війни Росії проти України, яка полягала у знищенні української державності. Усвідомлення початку бойових дій Російської Федерації проти України було досить болісним, оскільки значна кількість громадян України не могла навіть уявити саму можливість такого розвитку подій.

У проросійських медіа наголос був зроблений на обмеженості або й відсутності активних бойових дій, у яких беруть участь підрозділи регулярної армії. Деструктивний вплив такого наголосу на громадян України полягав у "розмиванні" уявлення про війну як засіб вирішення конфліктів за допомогою сили зброї. Це сприяло формуванню переконання про відсутність прямого воєнного зіткнення між РФ і Україною, про участь у бойових зіткненнях підрозділів найманців з обох боків. Одним із результатів цього стало те, що, відповідаючи на питання "З ким сьогодні воюють українські силові структури на Донбасі?", респонденти протягом 2015–2018 років віддавали перевагу варіантові відповіді: "З найманцями (місцевими та іноземними, які воюють за гроші), яких підтримує Росія" (2015 рік – 36,5%, 2016 – 28,6%, 2017 – 33,1%, 2018 – 36,6%). І лише на другому місці протягом цих років (окрім 2016 року) була відповідь "з регулярно російською армією" (12,9%, 20,4%, 16,8%, 17,4%, відповідно). Кількість прихильників такої позиції у 2018 році майже не змінилася порівняно із 2015 роком. На третьому місці було відповідь "з місцевим ополченням, яке фінансується, озброюється та керується з Росії" (18,4%, 18,4%, 14,4%, 15,9%). При тому багато українських громадян не могли відповісти на це запитання (20,9%, 21,5%, 27,5%, 19,3%). А кількість тих, хто не визначився, зросла у 2018 році порівняно з 2015 роком на 8,7%. У 2018 році у Західному регіоні майже третина населення (30,1%) вважала, що українські структури воюють із регулярно російською армією, тоді як на Сході таких – 11,1%, а на підконтрольній Україні території Донбасу – лише 3% [Ворона, 2018, с. 17].

"Розмивання" уявлень про російсько-українську війну протягом 2014–2021 років відбувалося в умовах, коли у медіа України набула поширення організація політичних дискусій, покликаних представити різні погляди на характер і причини протистояння. У тіні багатьох дискусій залишалося питання про те, чи можливим було розгортання бойових дій за участі сепаратистів без участі РФ, а також аналіз характеру участі у бойових діях російських найманців. При тому схожі дії російських приватних військових кампаній, наприклад, у Сирії, називали участю у війні, а дії в Україні – участю у "конфлікті на Сході" країни. І подібні твердження набули поширення не лише у публіцистичному, а й у науковому дискурсах.

РФ неодноразово використовувала свободу слова задля реалізації операцій у інформаційному просторі. Впродовж 2014–2021 років прослідковувалася тенденція достатньо вільної роботи проросійських медійників не лише в українському інформаційному просторі, а й з використанням зареєстрованих в Україні медіаресурсів. І це відбувалося на тлі ігнорування цієї проблеми не лише з боку владних органів, а й спецслужб.

Водночас у руслі наративів російської пропаганди досить часто діяли й провідні українські медіа, які віддавали перевагу неконструктивній критиці політичних опонентів, що часто сприяла формуванню викривленого уявлення про розвиток України. Акцент на поширенні інформації про діяльність українських олігархів, проблеми економічного розвитку держави, корупційні дії, кримінальні злочини, скандали у середовищі політичних діячів сприяв формуванню переконання громадян у тому, що розвиток подій у державі відбувається у неправильному напрямі. Водночас формування саме такого переконання в українських громадян ставила собі за мету російська пропаганда, ототожнюючи Україну із *failed state*. Дискредитація образу України із використанням концепції *failed state* постала основою відвернення уваги від справжньої проблеми, яка полягала у тимчасовій окупації частини території України Російською Федерацією.

Саме порівняно велику питому вагу негативної інформації про Україну, як причину зростання недовіри до загальнонаціональних телеканалів, респонденти називали у 2020 р. [Закусило, 2020].

Недовіри до загальноукраїнських медіа, за результатами дослідження 2021 р., організованого Thomson Reuters, додавало переконання, що вони транслюють інформацію, яка вигідна тим чи іншим олігархічним структурам. Особливо це стосувалося телебачення, скептицизм у оцінках роботи якого був найбільшим [Склярєвська, 2021]. У таких умовах близько третини респондентів Півдня та Сходу України регулярно використовували російські телеканали як джерело новин. Мотивацією цього виступало прагнення отримати альтернативне джерело інформації за переконання у заангажованості провідних телеканалів України [Щорічне опитування..., 2020].

Ситуація ще більш ускладненою була на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей, де громадяни України були суттєво обмежені у можливості отримувати українськоцентричний контент. Як свідчать результати опитування на території окремих районів Донецької і Луганської областей, організованою газетою "Дзеркало тижня" за участі компанії "Нью Імідж Маркетинг Груп" восени 2019 року [Тест на совместимость, 2019], популярними джерелами політичних новин у так званих "ДНР" та "ЛНР" було телебачення (84,3%), соціальні мережі (60,6%), Інтернет-сайти (45,9%), радіо (10%), а також газети і журнали (7,4%). Серед соціальних платформ найактивніше респонденти використовували YouTube (70,7%), ВКонтакте (61%), Однокласники (52,3%), а також Viber (49,8%). Учасники опитування дивилися переважно російське телебачення – "Россия–1" (43,4%), "НТВ/НТВ Мир" (25,9%), "Россия 24" (19%), "Первый" (11,8%), "ТНТ" (10,2%), "Звезда" (8,6%), "СТС" (8,1%), "ТВ–3" (7%) та місцеві телеканали "Оплот ТВ" (13,6%), "Луганск–24" (12,5%) та "Новороссия ТВ" (6%). І лише 4,7% респондентів вмикали український "5 канал", 4,6% – "Інтер", 4% – "1+1" та 2,3% – "СТБ", 1,6% – "Україна". Водночас для 58,6% опитаних жителів ОРДЛО українські загальнонаціональні канали виявилися недоступними через технічні причини.

Звертає на себе увагу і те, що значна кількість жителів Півдня і Сходу України на підконтрольній українському уряду території потребували зіставлення інформації про політичні події в українських та російських медіа, а ті, хто мешкав на території так званих "ДНР" та "ЛНР" переважно задовольнялися російськоцентричним контентом або ж не мали технічної можливості дивитися українські телеканали. Це свідчило про відповідні зміни полів досяжності медійних ресурсів і сприяло формуванню певних ціннісних установок у громадян. З огляду на це не дивно, що значна кількість населення держави не вважала Росію агресором або ж була схильна думати, що початок війни був зумовлений певними діями керівництва України.

Проте українська влада вдалася до ще більш помітного звуження поля досяжності вітчизняних медіа. Так, у січні 2020 р. найбільші медіагрупи України закодували свої канали для супутникового мовлення. У таких умовах громадяни все частіше віддавали перевагу перегляду політичних новин у мережі "Інтернет", використовуючи відеохостинги, соціальні мережі та месенджери. Проте стрічка новин у найбільш популярному відеохостингу YouTube формувалась із залученням потужностей обладнання, розміщеного у російському Санкт-Петербурзі, а найбільш популярний в Україні месенджер Telegram був створений у Росії.

Протидіяти ворожим деструктивним впливам у інтернет-просторі ставало дедалі важче, особливо з огляду на уявлення про Інтернет як майданчик для висловлення будь-яких думок та суджень. В умовах війни фактичне заохочення влади до того, щоб громадяни переважно користувалися мережею "Інтернет", де присутня величезна кількість неперевіреної інформації, у той чи інший спосіб сприяло поширенню фейків, джінси із ускладненням фактчекінгу. Це також суттєво підвищувало роль медіаграмотності як засобу протистояння поширенню ворожих деструктивних інформаційних впливів.

Водночас не можна твердити, що українська влада не усвідомлювала потенційної загрози деструктивних впливів у інформаційному просторі. У 2014 р. були зроблені перші кроки для послаблення впливу в Україні російських медіа. 19 серпня 2014 року на основі ухвалених у судовому порядку рішень та рішень Нацради з питань телебачення і радіомовлення України була заборонена діяльність низки російських телеканалів. Під заборону потрапили "Первый канал. Всемирная сеть", "РТР Планета", "НТВ", "НТВ Мир", "Россия-1", "Россия-24", "НТН", "Петербург-5", "Звезда", "РЕН ТВ", "ТВСІ", "РТ", "Life News" та російська версія "Euronews"[Україна заборонила мовлення..., 2014]. Водночас рішення про припинення роботи в Україні російських телеканалів було половинчастим: їх прибрали з кабельних мереж, але усі вони залишилися і залишаються доступними для користувачів супутникового телебачення.

Демократична Україна у 2014 р., як і багато інших держав, виявилася вразливою для деструктивних інформаційних впливів країни-агресорки внаслідок відкритості інформаційного простору та свободи підприємницької діяльності у сфері поширення інформації. Україна опинилася у ситуації, коли

законодавство про діяльність медіа не відповідало вимогам часу. Окрім російських медіаресурсів, загрозу становили й проросійські сили, які тривалий час майже безперешкодно діяли в Україні, забезпечуючи дедалі більший тиск на українське інформаційне поле, прагнучи переформатувати його та поширювати вигідні для РФ ціннісні установки.

Ситуація вимагала рішучих дій, спрямованих на захист інформаційного простору. Термінових змін потребувало й законодавство, оскільки існуючі норми дозволяли проросійським медіа продовжувати деструктивну діяльність в Україні. Тому одним із засобів протидії деструктивним ворожим впливам у інформаційному просторі влада України обрала накладення санкцій.

14 серпня 2014 року був ухвалений Закон України "Про санкції"[Про санкції, 2014], який передбачав санкційні заходи за завдання істотної шкоди національній безпеці, суверенітету чи територіальній цілісності держави. Інформаційне сприяння вчиненню дій або ухваленню рішень, яке сприяло завданню такої шкоди, полягало у спонуканні до збройної агресії проти України, геноциду українського народу, дискримінації за ознакою громадянства України, вчиненні діянь, які, відповідно до норм міжнародного права та/або законодавства України, мають ознаки воєнних злочинів або злочинів проти людяності; виправдовуванні, визнанні правомірною, запереченні збройної агресії проти України, окупації територій України тощо.

Наступні кроки, пов'язані із обмеженням впливу в Україні проросійських медіа, були пов'язані із запровадженням низки персональних санкцій. 2 лютого 2021 р. Президент України В. Зеленський запровадив санкції проти народного депутата з фракції "Опозиційна платформа" Т. Козака, а також восьми юридичних осіб, зокрема: телеканалів "112 Україна", "NewsOne", "ZIK", а також регіональних мовників каналу "112 Україна"[Про рішення Ради..., 2021a]. Обмежувальні заходи передбачали блокування активів; обмеження торговельних операцій; обмеження, часткове чи повне припинення транзиту ресурсів, польотів та перевезень територією України; запобігання виведенню капіталів за межі України; зупинення виконання економічних та фінансових зобов'язань; анулювання або зупинення ліцензій та інших дозволів, одержання (наявність) яких є умовою для здійснення певного виду діяльності; заборону користуватися радіочастотним ресурсом України.

20 серпня 2021 р. Президент України В. Зеленський увів у дію рішення РНБО про введення санкцій за системне ведення антиукраїнської пропаганди проти низки осіб, серед яких були І. Гужва та А. Шарій[Про рішення Ради..., 2021b]. Під санкції потрапили фізичні та юридичні особи, які у тим чи іншим способом здійснювали підтримку сайта "Страна.ua". 7 березня 2022 р. на території України були заблоковані YouTube-канали А. Шарія та його дружини О. Шарій.

У вересні 2021 р. Нацрада з питань телебачення і радіомовлення звинуватила телеканал "НАШ" у порушенні Закону "Про телебачення і радіомовлення". Телеканал звинувачували у розпалюванні національної, расової та релігійної ворожнечі; ненависті у висловлюваннях, які були поширені

в ефірі. А 11 лютого 2022 р. РНБО погодила рішення про запровадження санкцій проти телеканалу "НАШ", яке того ж дня було введено в дію відповідним указом президента [Про рішення Ради..., 2022].

Запровадження персональних санкцій проти певних осіб, які виступали власниками проросійських медіа, як і заборона роботи низки російських телеканалів в Україні у 2014 році, також було половинчастим рішенням, оскільки не тягнуло за собою покарання великої кількості медійників, які безпосередньо формували і поширювали контент. Проросійські медійники без особливих перешкод переходили працювати до іншого мовника, який поширював відповідний контент. І що найважливіше, абсолютна більшість тих, хто поширював антиукраїнський контент упродовж 2014–2021 років, не була притягнута до відповідальності, створюючи тим самим ілюзію безкарності.

В умовах російсько-української війни реалії розгортання протистояння у інформаційному просторі вимагали створення органів, які б визначали та корегували інформаційну політику. Про необхідність створення таких органів науково-експертне середовище заявляло ще на початку XXI ст. І ще до початку російсько-української війни у 2014 р. в Україні функціонували чотири органи, що мали втілювати у життя державну інформаційну політику: Державний комітет телебачення і радіомовлення, Українське національне інформаційне агентство "Укрінформ", Національна телекомпанія України, Національна радіокомпанія України. Міністерство інформації в Україні проіснувало лише з 1996 до 1999 рр. А після того настав час діяльності кількох державних комітетів: Державного комітету інформаційної політики України (1999–2000 рр.), Державного комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України (2000–2003 рр.), Державного комітету телебачення і радіомовлення України (2003–сьогодення).

На відміну від міністерств як органів, які, насамперед, формують політику, державні комітети були органами, які здійснювали реалізацію політики, не будучи залученими до її формування. Міністерства за своєю суттю виконують політичну роль, а державні комітети – виконавчу. Ліквідація Міністерства інформації України негативно позначилася на формуванні інформаційної безпеки України. Діяльність комітетів, які втілювали у життя державну інформаційну політику, фактично не могла замінити повноцінної діяльності відповідного міністерства, що продемонструвала розробка документів про захист інформаційного простору.

2 грудня 2014 р. було створене Міністерство інформаційної політики України, завданнями якого було забезпечення інформаційного суверенітету України з питань поширення суспільно важливої інформації в Україні та за її межами, забезпечення функціонування державних інформаційних ресурсів, забезпечення здійснення реформ засобів масової інформації щодо поширення суспільно важливої інформації [Питання діяльності міністерства..., 2015].

На жаль, певний час діяльність міністерства сприймали переважно через призму родинних стосунків між його керівником та очільником держави, а

також як засіб Президента України П. Порошенка забезпечити власну підтримку за рахунок посилення контролю над інформаційним простором.

Звичайно, протиборотство між гравцями на українській політичній арені не варто недооцінювати, як і прагнення українських олігархів формувати за допомогою медіа власний імідж. Впливові фінансово-промислові групи неодноразово намагалися використати ЗМІ для зміцнення своїх позицій, розширення сфер впливу та послаблення опонентів. Інша тактика в умовах розвитку інформаційного суспільства була б просто невваженою. Однак в умовах війни плідна діяльність Міністерства інформаційної політики могла б стати вкрай важливим засобом захисту суверенітету і територіальної цілісності держави. Проте далеко не всі можливості були використані.

Водночас усвідомлення владою зростання загрози деструктивних інформаційних впливів зумовило у лютому 2017 р. введення в дію Доктрини інформаційної безпеки України [Про рішення Ради..., 2016], метою якої було оголошене уточнення засад формування та реалізації державної інформаційної політики, насамперед щодо протидії руйнівному інформаційному впливу Російської Федерації в умовах розв'язання нею гібридної війни. У Доктрині була виділена низка загроз національній безпеці в інформаційній сфері, серед яких: розгортання спеціальних інформаційних операцій, спрямованих на підрих обороноздатності, деморалізацію особового складу Збройних сил України та інших військових формувань, провокування екстремістських проявів, підживлення панічних настроїв, загострення і дестабілізацію суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації, розпалювання міжетнічних і міжконфесійних конфліктів в Україні; інформаційна експансія держави-агресорки та контрольованих нею структур, зокрема шляхом розширення власної інформаційної інфраструктури на території України та в інших державах; інформаційне домінування держави-агресорки на тимчасово окупованих територіях; недостатня розвиненість національної інформаційної інфраструктури, що обмежує можливості України ефективно протидіяти інформаційній агресії та проактивно діяти в інформаційній сфері для реалізації національних інтересів України; неефективність державної інформаційної політики, недосконалість законодавства стосовно регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері, невизначеність стратегічного наративу, недостатній рівень медіакультури суспільства.

Виділення саме таких загроз національній безпеці фактично свідчило про вкрай низьку оцінку ефективності інформаційної політики держави попереднього часу. А констатація невизначеності стратегічного наративу – щонайменше наслідком неналежної оцінки владою перспектив розвитку та потенційних загроз з боку інформаційно-комунікаційних систем.

Тривалий час, на жаль, не приділяли достатньої уваги й формуванню позитивного іміджу України за кордоном. Лише у 2016 р. була ухвалена Концепція популяризації України у світі та просування інтересів держави у світовому інформаційному просторі, де наголошувалося тому, що в умовах

військового, політичного, економічного, культурного та інформаційного протистояння з Російською Федерацією надзвичайно актуальним є доведення до світової спільноти об'єктивної інформації про події, що відбуваються в Україні. У цьому документі підкреслювалася необхідність проведення органами виконавчої влади інформаційних кампаній, забезпечення постійної присутності комплексної, багатоканальної та об'єктивної інформації про Україну у світовому інформаційному просторі, визначення та забезпечення функціонування механізму системного відстеження і протидії інформаційним кампаніям та дезінформації, спрямованим проти України тощо [Концепція популяризації..., 2016].

У лютому 2019 р. Міністерство інформаційної політики презентувало видання "Біла книга спеціальних інформаційних операцій проти України 2014–2018", де були зібрані деякі фейки російської пропаганди, спрямовані проти суверенітету та територіальної цілісності України. За час діяльності Міністерство провело кілька соціальних кампаній, збирало матеріали, що мали свідчити про наявність російських військ в Україні, а також зробило досить неоднозначну спробу закріпити журналістів за військовими частинами України у зоні АТО. Міністерство інформаційної політики забезпечувало збір та оприлюднення матеріалів про присутність російських військ в Україні, висвітлювало окремі аспекти організації опору ворогові. Однак, незважаючи на це, поле його досяжності не відповідало вимогам часу. Міністерство не змогло забезпечити формування державної інформаційної політики, яка б постала суттєвою перешкодою поширенню деструктивних впливів РФ у інформаційному просторі.

Міністерство інформаційної політики України було реорганізоване у 2019 р. після зміни політичної влади в країні. За ним переважно закріпився імідж засобу посилення впливу певних політичних сил у інформаційному просторі держави. Проте й інші політичні сили не полишали спроб максимально можливо опанувати інформаційний простір, серед іншого й за допомогою здійснення контролю за роботою журналістів.

У листопаді 2019 р. Президент України утворив Раду з питань свободи слова та захисту журналістів як консультативно-дорадчий орган, який мав забезпечувати формування пропозицій щодо захисту інформаційного простору в інтересах інформаційної безпеки України, а також гарантії законної професійної діяльності журналістів [Про Раду з питань..., 2019].

17 січня 2020 р. Мінкультом був презентований законопроект про протидію дезінформації, метою якого було оголошено "захист інформаційного простору України від дезінформації та існуючих гібридних загроз". Автори законопроекту пропонували розглядати дезінформацію як недостовірну інформацію з питань, що становлять суспільний інтерес, а масову інформацію – як будь-яку інформацію, що є доступною для необмеженого чи невизначеного кола осіб або до якої можна дістати доступ будь-якій особі з будь-якого місця і у будь-який час за власним вибором, зокрема за згодою чи дозволом поширювача інформації. Законопроектом передбачалося запровадження

на час російської агресії відповідальності у вигляді позбавлення волі на строк від 5 до 7 років за поширення дезінформації, і такі дії відразу почали ототожнювати зі спробою отримати фактичний контроль над медіа [Пристай, 2020]. Комісія з журналістської етики закликала уряд та Мінкульт зняти з розгляду цей законопроект, а у Національній спілці журналістів заявили, що запропонований Мінкультом документ спрямований на встановлення контролю над українськими медіа.

Спроби влади під прикриттям організації протидії поширенню деструктивних впливів у інформаційному просторі України забезпечити потрібний вплив на медіа не лише були категорично відкинуті багатьма медійниками, а й не сприяли формуванню дієвої інформаційної політики, яка б могла стати перешкодою інформаційно-психологічним операціям ворога. Організація ефективної протидії поширенню дезінформації все ще залишалася на часі. І їй, як і у попередні роки, не сприяло загострення внутрішньополітичної боротьби зі спробами опанувати український медійний простір.

У таких умовах у квітні 2021 р. почав роботу новий робочий орган РНБО – Центр протидії дезінформації (ЦПД). Його робота охоплювала воєнний напрям, протидію поширенню злочинності та корупції, зовнішню та внутрішню політику, економіку тощо. Головна увага центру мала бути зосереджена на протидії поширенню фейків у медіа. Центр повинен був забезпечити проведення аналізу та моніторингу подій і явищ в інформаційному просторі України, стану інформаційної безпеки та присутності України у світовому інформаційному просторі.

Президент України В. Зеленський заявив, що Центр протидії дезінформації у майбутньому має стати міжнародним хабом протидії пропаганді у всьому світі [Войтюк, 2021]. Проте, незважаючи на такі амбітні плани, штат ЦПД затвердили у кількості всього близько 50 осіб. При тому тактика діяльності Центру була спрямована переважно на спростування дезінформаційних повідомлень та сюжетів російської пропаганди. Такий підхід змушував працівників Центру перебувати у позиції тих, хто захищається. Можливо, що саме це, а також характер поширення контенту негативно вплинули на його поле досяжності. Так, наприклад, наприкінці лютого 2025 р. кількість підписників ЦПД у Telegram становила лише 57,9 тис осіб, а каналу на YouTube – 22,9 тис. Для порівняння: кількість підписників YouTube каналу Vox veritatis ("Голос правди") українського блогера В. Дрібниці у той же час налічувала 451 тис. осіб.

Українські блогери за власною ініціативою доклали значних зусиль для організації протидії російським деструктивним впливам в інформаційному просторі. Абсолютна більшість з них не організувала виставки чи презентації, не виготовляла друковану продукцію, але їх аудіовізуальний контент, оприлюднений за допомогою відеохостингів, меседжерів чи стрімінгових сервісів, часто був значно більш привабливим для широкої аудиторії, аніж проекти державних медіа.

Ще 22 листопада 2013 р. в онлайн-етер вийшло "Громадське телебачення". Організований групою медійників, цей проєкт став важливим засобом висвітлення подій Революції Гідності. Кореспонденти "Громадського телебачення" фактично запропонували громадськості стрімінгове телебачення. І після втечі В. Януковича почалася трансляція "Громадського телебачення" в етері "Першого національного" як альтернативи цензурованому державному телебаченню. Під час Євромайдану запрацювало й "Громадське радіо".

Під час війни використання стрімінгових сервісів зробило можливим трансляцію з безпосереднього місця подій із передачею емоцій та переживань їх учасників. Перегляд відеоповідомлень забезпечував можливість сформулювати уявлення про мотиви участі у бойових діях, цілі і цінності їх учасників. Завдяки українським блогерам, а пізніше – і західним журналістам, світ побачив жахливі наслідки руйнування російською армією українських міст, катування громадян та знищення цивільної інфраструктури.

Концентровані зусилля громадянського суспільства у формуванні патріотичних наративів за зміцнення мовної складової інформаційного поля країни виступили вагомою протидією тиску з боку ворожого інформаційного поля. Водночас частина інфлюенсерів з України навіть в умовах повномасштабної війни не припиняла виступати на захист російської мови та культури, стверджуючи про неможливість опанувати українську мову у обсязі, достатньому хоча б для побутового спілкування. З іншого боку, серед користувачів соцмереж та блогерів України набув поширення й інший тренд – створення відеороликів виключно українською мовою навіть у тому випадку, коли перед війною аудіоряд був російськомовним.

Величезною популярністю у широкої аудиторії користувалися канали новин у відеохостингах та окремі тематичні канали, розраховані на цільову аудиторію. Останні, як правило, були присвячені обговоренню певних подій російсько-української війни, діяльності політичних лідерів та військових командирів, а також висвітленню перебігу реальних бойових зіткнень, зафільмованих найчастіше індивідуальними камерами бійців.

Українські користувачі у соцмережах, блогери та інфлюенсери у відеохостингах та месенджерах спростовували твердження російської пропаганди про те, що в Україні розгорнулася громадянська війна доводячи наявність військ РФ на українських землях. Наголошено було на тому, що без втручання Росії українські громадяни попри певні розбіжності в оцінці історичного минулого країни, перспектив зовнішньополітичної орієнтації країни та діяльності певних урядів держави, цивілізованим способом подолали б такі розбіжності. На доказ цього стверджувалося, що наявні відмінності після відновлення Української держави жодного разу не призводили до збройних сутичок, а спільного у громадян України суттєво більше, аніж відмінного. Попри певні суперечки щодо діяльності тих чи інших політичних сил, абсолютна більшість громадян України виступала за суверенітет і територіальну цілісність країни, що яскраво довели події 2014 р. [Ніколаєць, 2014, с. 503–504]. Можливо,

що саме тому у 2015 р. В. Путін як "великих патріотів своєї малої батьківщини" характеризував лише населення Донбасу, а не жителів так званої "Новоросії" [Прямая линия..., 2015].

Реформа місцевого самоврядування в Україні стала чи не найкращою відповіддю на закиди російської пропаганди у нехтуванні центральною владою України інтересами регіонів. Висвітлення блогерами оновлення комунальної та транспортної інфраструктури багатьох українських міст після 2016 р. поступово трансформувалось у тематичні рубрики із виокремленням найбільш комфортних для проживання населених пунктів.

Висвітлюючи складний процес українського державотворення, блогери з України наголошували, що державність на українських землях виникла й існувала задовго до створення держави на теренах РФ. Підкреслювалося, що Україна має подолати постколоніальну меншовартість і заслуговує на рівноправне місце серед інших країн; війни та протистояння Росії та України були у минулому, однак агресія РФ є черговою спробою забезпечення контролю над Україною; Україна у черговий раз захищає Європу від наступу зі Сходу, як це було у часи навали монголо-татар; громадяни України більше цінують демократію, на відміну від схильних до одноосібного правління державою росіян [Ніколаєць, 2023с, с. 535].

Висновки. З початком російсько-української війни громадяни України активно включилися в організацію протидії деструктивним впливам РФ у інформаційному просторі, спростовуючи думку про те, що Росія не бере безпосередньої участі у бойових діях на території українського Донбасу, відкидаючи твердження про розгортання громадянської війни в Україні із початком "війни проти народу Донбасу", нездатність українського уряду належним чином керувати державою та його упереджене ставлення до російського та російськомовного населення. У соцмережах, відеохостингах та меседжерах українці відкидали твердження про необхідність допомоги росіянам в Україні з боку Російської Федерації із застосуванням сили зброї, а також про те, що ініціатором розгортання бойових дій була Україна, а не Росія.

Незважаючи на те, що стараннями російської пропаганди вдалося переконати частину українських громадян у перспективності авторитаризму, впродовж 2014–2021 рр. Російській Федерації не вдалося досягнути роз'єднаності українського суспільства, яка б дозволила дестабілізувати Україну, унеможливити проведення демократичних виборчих кампаній, скомпрометувати діяльність Верховної Ради України, Президента України і урядових структур та зробити неможливою організацію опору агресору. Абсолютна більшість громадян України, незважаючи на розбіжності у оцінках деяких подій чи постатей з історичного минулого, різницю у ставленні до перспектив того чи іншого зовнішньополітичного курсу держави та її економічної політики, виступила проти війни та дестабілізації країни. Їх єдність у цьому питанні не дозволила РФ повністю реалізувати проект "русская весна"», що було додатковим свідченням відсутності "розколу" громадян України.

Водночас більшість громадян не змогла повною мірою оцінити масштабу загрози, яка походила від спроб РФ реалізувати свої імперські амбіції у зовнішній політиці. Проблемою виявився й порівняно низький рівень медіаграмотності значної частини українців, що позначилося на споживанні російських медіа, які і далі транслювали відповідні наративи.

Діяльність державних органів з організації протидії ворожим деструктивним інформаційним впливам упродовж 2014–2021 років убачалася доволі неоднозначно. З одного боку, прослідковувалося розуміння потенційних загроз, які таїли у собі ворожі інформаційні спецоперації, але, з іншого, реалії внутрішньополітичної боротьби нерідко стояли на перешкоді модернізації державної інформаційної політики в умовах війни, коли топполітики більше турбувалися про результати боротьби між собою, аніж про захист українського інформаційного простору.

Масові комунікації не відповідали реаліям війни. Упродовж 2014–2019 років українські медіа приділяли значно більше уваги окресленню перспектив розгортання внутрішньополітичної боротьби, ніж визначенню можливих наслідків розгортання російсько-української війни. І значно помітнішим це було вже з 2016 р., коли інтенсивність бойових дій значно зменшилася. Саме тоді набули поширення переконання щодо можливості "домовитися з Росією", що заколисували багатьох українських громадян, які відмовлялося вірити у можливість розгортання повномасштабної війни. У медіа нерідко йшлося про "конфлікт", "кризу" або "події на Донбасі із нав'язуванням думки про регіональний характер протистояння. На етери телеканалів запрошували представників проросійських політичних сил, тим самим нівелюючи сприйняття їх діяльності як відверто ворожої і транслюючи думку про те, що така діяльність залишається лише елементом політичної боротьби у рамках демократії.

Обмежений ефект протидії ворожим деструктивним впливам у інформаційному просторі демонстрували й заборони діяльності окремих медіаресурсів, блогерів та інфлюенсерів, які в умовах сучасного розвитку засобів масової комунікації мали можливість успішно змінювати канал комунікації, не припиняючи транслювати наративи ворожої пропаганди.

Помилкою у протистоянні деструктивним ворожим впливам у інформаційному просторі впродовж 2014–2021 років було те, що не вдалося забезпечити єдності українських громадян щодо сприйняття ними протистояння із РФ як екзистенційного для України.

Бібліографічні посилання

- Артемьев, М. (2015, Февраль 16). Федерализация Украины: решение или проблема? *РБК*. <https://www.rbc.ru/opinions/politics/16/02/2015/54e1c25b9a79474dda16d282>
- Бекешкіна, І. (2015). Донбас – 2015: деякі проблеми реінтеграції регіону. В *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 2(16), (с. 40–61). Київ: Інститут соціології НАН України.

- Возвращение Крыма.* (2020, Ноябрь 11). РБК. <https://www.rbc.ru/story/5422d35dcbb20f2aadd4faa0>
- Войтюк, Т. (2021, Березень 9). В Україні створять Центр протидії дезінформації – Зеленський. *Суспільне медіа.* <https://suspilne.media/111572-v-ukraini-stvorat-centr-protidii-dezinformacii-zelenskij>
- Ворона, В. (2018). П'ять років життя по-новому в соціологічному вимірі. В *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 5(19), (с. 13–25). Київ: Інститут соціології НАН України.
- Горбулін, В. (2019). *Мой путь в зазеркалье. Не только путевые заметки.* Київ: "Брайт Букс".
- Закусило, М. (2020, Жовтень 16). Соцмережі і телебачення – основні джерела новин для українців; довіра до національних медіа впала (дослідження). *Детектор медіа.* <https://detector.media/inforspace/article/181614/2020-10-16/sotsmerezhhii-telebachennya-osnovni-dzherela-novyn-dlya-ukraintsiv-dovira-do-natsionalnykh-media-vpravda-doslidzhennya/>
- Канеман, Д. (2018). *Думай медленно... решай быстро.* Москва: "АСТ".
- Кіслов, Д. В. (2010). *Політична безпека масових комунікацій.* Київ: МП. "Леся".
- Кіслов, Д. В. (2013). *Інформаційні війни: монографія.* Київ: КНТЕУ.
- Концепція популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі. Кабінет Міністрів України від 11 жовтня 2016 року № 739-р (2016) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/739-2016-%D1%80#Text>
- Костенко, Н. (2018). Ущільнення контекстів медіаскептицизму. Медіа: на межі істини й підозри. В *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 5(19), (с. 362–371). Київ: Інститут соціології НАН України.
- Кулик, В. (2020). Аналізуючи аналітику: про засади дослідження західних наукових та експертно-аналітичних публікацій на тему російсько-українського конфлікту. У *Інтерпретації російсько-українського конфлікту в західних наукових і експертно-аналітичних працях* (с. 5–10). Київ: ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Ніколаєць, Ю. (2014). Етнополітичний контекст мас-медійного дискурсу. У *Донбас в етнополітичному вимірі* (с. 452–509). Київ: ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Ніколаєць, Ю. (2021). Вплив медійного дискурсу на формування політичних цінностей населення Сходу та Півдня України. В *Ієрархія цінностей населення Півдня та Сходу України: етнополітичний аспект в умовах російської агресії: монографія* (с. 245–295). Київ: ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Ніколаєць, Ю. (2023а). Інформаційно-комунікаційний простір України в умовах російсько-української війни (2014–2023). *Сіверянський літопис*, 2(170), 140–152.
- Ніколаєць, Ю. (2023б). Розвиток сфери медіа. У *Адаптивні зміни політичного поля України: монографія* (с. 415–452). Київ: ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Ніколаєць, Ю. (2023с). Сфера медіа. В *Діалектика національно-громадянського і етнічного в українському соціумі: монографія* (с. 490–557). Київ: ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Питання діяльності Міністерства інформаційної політики України. (2015, Січень 14). Постанова Кабінету Міністрів України № 2 (Україна). <https://web.archive.org/web/20170412023010/http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2-2015-%D0%BF>

- Пристай, Д. (2020, Січень 17). "Закон 7/9". Як Мінкульт пропонує криміналізувати дезінформацію. *Суспільне Медіа*. <https://suspilne.media/9490-zakon-79-ak-minkult-proponue-kriminalizuvati-dezinformaciu/>
- Про Раду з питань свободи слова та захисту журналістів. Указ Президента України № 808/2019 (2019) (Україна). <https://www.president.gov.ua/documents/8082019-30265>
- Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року "Про Доктрину інформаційної безпеки України". Указ Президента України № 47/2017 (2017) (Україна). <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>
- Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 лютого 2021 року "Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)". Указ Президента України № 43/2021 (2021a, Лютий 11) (Україна). <https://www.president.gov.ua/documents/432021-36441>
- Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року "Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)". Указ Президента України № 376/2021 (2021b, Серпень 20) (Україна). <https://www.president.gov.ua/documents/3762021-39745>
- Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 лютого 2022 року "Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)". Указ Президента України № 51/2022 (2022, Лютий 11) (Україна). <https://www.president.gov.ua/documents/512022-41349>
- Про санкції. Закон України № 1644-VII від 14 серпня 2014 року. (2014) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#n94>
- Прямая линия с Владимиром Путиным. В прямом эфире телеканалов "Первый", "Россия-1", "Россия-24", радиостанций "Маяк", "Вести FM" и "Радио Россия" вышла специальная программа "Прямая линия с Владимиром Путиным".* (2015, Апрель 16). Президент России. <http://www.kremlin.ru/events/president/news/49261>
- Романенко, М. (2014). "Какая „аннексия“? Это Украина оккупировала Крым с 1954 по 2014 год!". *Регнум*. <https://regnum.ru/news/polit/3295323.html>
- Скляревська, Г. (2021, Жовтень 7). Дослідження Thomson Reuters: Соцмережі та пошуковики – найпопулярніші джерела інформації в Україні. *Детектор медіа*. <https://ms.detector.media/trendi/post/28258/2021-10-07-doslidzhennya-thomson-reuters-sotsmerezhi-ta-poshukovyky-naupopulyarnishi-dzherela-informatsii-v-ukraini/>
- Талер, Р. (2018). *Поведінкова економіка. Як емоції впливають на економічні рішення*. Київ: "Наш формат".
- Тест на совместимость.* (2019, Ноябрь 9). Zn.ua. https://zn.ua/internal/test-na-sovmestimost-335429_.html
- Україна заборонила мовлення 14 російських каналів.* (2014, Серпень 19). Радіо Свобода. <https://www.radiosvoboda.org/a/26539960.html>
- Череповська, Н. (2016). Деструктивні інформаційні впливи медіа та профілактика їх наслідків у військовослужбовців та ветеранів АТО. *Психологічна допомога особам, які беруть участь в антитерористичній операції: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф., м. Київ, 30 березня 2016 р.,* (с. 163–166). <https://elar.navs.edu.ua/items/9a8713ce-2b12-4bc8-8fc6-30b99b480bb4/full>

- Черниш, Р. (2020). Організаційні та правові методи протидії маніпулюванню свідомістю громадян у соцмережах. *Вісник кримінального судочинства*, 3, 168–177.
- Черниш, Р. (2023). Деструктивний інформаційний вплив як елемент інформаційної війни. *Вісник кримінального судочинства*, 3–4, 205–214.
- Шульга, М. (2015). Ризики для децентралізації суспільства в умовах воєнного конфлікту. В *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін* (с. 517). Київ: Інститут соціології НАН України.
- Щорічне опитування USAID-Internews "Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів медіа у 2020 р.". (2020). Internews. <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2020/10/2020-Media-Consumption-Survey-FULL-FIN-Ukr-1.pdf>
- Nikolaiets, Yu. (2018). The use of mass media content in the russian-ukrainian informational confrontation in 2014–2016. *Humanitarium: Philosophy*, 40(3), 145–177.

Reference

- Artem'ev, M. (2015, Fevral' 16). Federalizacija Ukrainy: reshenie ili problema? [The federalisation of Ukraine: solution or problem?] *RBK*. <https://www.rbc.ru/opinions/politics/16/02/2015/54e1c25b9a79474dda16d282> [in Russian].
- Bekeshkina, I. (2015). Donbas – 2015: deiaki problemy reintehratsii rehionu [Donbas – 2015: some problems of reintegration of the region]. *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin*, 2(16), 40–61. Kyiv: Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Vozvrashhenie Kryma* [The return of Crimea]. (2020, Nojabr' 11). *RBK*. <https://www.rbc.ru/story/5422d35dcbb20f2aadd4faa0> [in Russian].
- Voitiuk, T. (2021, Berezen 9). V Ukraini stvoriat Tsentr protydii dezinformatsii – Zelenskiy [In Ukraine it will be establish Centre for Countering Disinformation]. *Suspilne media*. <https://suspilne.media/111572-v-ukraini-stvorat-centr-protidii-dezinformacii-zelenskij> [in Ukrainian].
- Vorona, V. (2018). Piat rokiv zhyttia po-novomu v sotsiolohichnomu vymiri [Five years of new life from a sociological standpoint]. V *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin*, 5(19), (s. 13–25). Kyiv: Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Gorbulin, V. (2019). Moj put' v zakerkal'e. Ne tol'ko putevye zametki [My Journey Through the Looking-Glass: Travel Sketches and More]. Kiev: "Brajt Buks" [in Russian].
- Zakusylo, M. (2020, Zhovten 16). Sotsmerezhi i telebachennia – osnovni dzhherela novyn dlia ukraintsiv; dovira do natsionalnykh media vpala (doslidzhennia) [Social media and television are the main sources of news for Ukrainians; trust in national media has fallen (research)]. *Detektor media*. <https://detector.media/infospace/article/181614/2020-10-16/sotsmerezhi-y-telebachennya-osnovni-dzherela-novyn-dlya-ukraintsiv-dovira-do-natsionalnykh-media-vpravda-doslidzhennya/> [in Ukrainian].
- Kaneman, D. (2018). *Dumaj medlenno... reshaj bistro* [Thinking, fast and slow]. Moskva: "AST" [in Russian].
- Kislov, D. V. (2010). *Politychna bezpeka masovykh komunikatsii* [Political security of mass communications]. Kyiv: MP. "Lesia" [in Ukrainian].

- Kislov, D. V. (2013). *Informatsiini viiny: monohrafiia* [Information wars: monograph]. Kyiv: KNTEU [in Ukrainian].
- Kontsepsiia populiaryzatsii Ukrainy u sviti ta prosuvannia interesiv Ukrainy u svitovomu informatsiinomu prostori [About the Approval of the Concept for popularization Ukraine in the world and advancing Ukraine's interests in the global information space]. Kabinet Ministriv Ukrainy vid 11 zhovtnia 2016 roku № 739-r (2016) (Ukraina). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/739-2016-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
- Kostenko, N. (2018). Ushchilnennia kontekstiv mediaskeptytsyzmu. Media: na mezhi istyny y pidozry [The increasing density of contexts related to media scepticism. The media: between trust and suspicion]. V *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin*, 5(19), (s. 362–371). Kyiv: Instytut sotsiologhii NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Kulyk, V. (2020). Analizuiuchy analytyku: pro zasady doslidzhennia zakhidnykh naukovykh ta ekspertno-analitychnykh publikatsii na temu rosiisko-ukrainskoho konfliktu [*Analyzing the analytics: about the principles of research of Western scientific and expert-analytical publications on the topic of the Russian-Ukrainian conflict*]. U *Interpretatsii rosiisko-ukrainskoho konfliktu v zakhidnykh naukovykh i ekspertno-analitychnykh pratsiakh* (s. 5–10). Kyiv: IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
- Nikolaiets, Yu. (2014). Etnopolitychnyi kontekst mas-mediinoho dyskursu [Ethnopolitical context of mass media discourse]. U *Donbas v etnopolitychnomu vymiri* (s. 452–509). Kyiv: IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Nikolaiets, Yu. (2021). Vplyv mediinoho dyskursu na formuvannia politychnykh tsinnosti naselennia Skhodu ta Pivdnia Ukrainy [The influence of media discourse on the formation of political values of the population of Eastern and Southern Ukraine]. V *liararkhiia tsinnosti naselennia Pivdnia ta Skhodu Ukrainy: etnopolitychnyi aspekt v umovakh rosiiskoi ahresii: monohrafiia* (s. 245–295). Kyiv: IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Nikolaiets, Yu. (2023a). Informatsiino-komunikatsiinyi prostir Ukrainy v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny (2014–2023) [Information and communication space of Ukraine in the conditions of russian-ukrainian war (2014–2023)]. *Siverianskyi litopys*, 2(170), 140–152 [in Ukrainian].
- Nikolaiets, Yu. (2023b). Rozvytok sfery media [Development of the media sphere]. V *Adaptyvni zminy politychnoho polia Ukrainy: monohrafiia* (s. 415–452). Kyiv: IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
- Nikolaiets, Yu. (2023c). Sfera media [The Media Sector]. U *Dialektyka natsionalno-hromadianskoho i etnichnoho v ukrainskomu sotsiumi: monohrafiia* (s. 490–557). Kyiv: IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Pytannia diialnosti Ministerstva informatsiinoi polityky Ukrainy [Issues concerning the activities of the Ministry of Information Policy of Ukraine]. (2015, Sichen 14). Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 2 (Ukraina). <https://web.archive.org/web/20170412023010/http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2-2015-%D0%BF> [in Ukrainian].
- Prystai, D. (2020, Sichen 17). "Zakon 7/9". Yak Minkult proponuie kryminalizuvaty dezinformatsiiu ["Law 7/9". How the Ministry of Culture suggests criminalising

disinformation]. *Suspilne Media*. <https://suspilne.media/9490-zakon-79-ak-minkult-proponue-kriminalizuvati-dezinformaciu/> [in Ukrainian].

Pro Radu z pytan svobody slova ta zakhystu zhurnalistiv [About the Council on Freedom of Speech and Protection of Journalists]. Ukaz Prezydenta Ukrainy № 808/2019 (2019) (Ukraina). <https://www.president.gov.ua/documents/8082019-30265> [in Ukrainian].

Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 29 hrudnia 2016 roku "Pro Doktrynu informatsiinoi bezpeky Ukrainy" [About the decision of the National Security and Defence Council of Ukraine dated 29 December 2016 "About the Doctrine of Information Security of Ukraine"]. Ukaz Prezydenta Ukrainy № 47/2017 (2017) (Ukraina). <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374> [in Ukrainian].

Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 2 liutoho 2021 roku "Pro zastosuvannia personalnykh spetsialnykh ekonomichnykh ta inshykh obmezhuvalnykh zakhodiv (sanktsii)" [About the Decision of the National Security and Defence Council of Ukraine dated 2 February 2021 "About the Application of Personal Special Economic and Other Restrictive Measures (Sanctions)"]. Ukaz Prezydenta Ukrainy № 43/2021 (2021a, Liutyi 11) (Ukraina). <https://www.president.gov.ua/documents/432021-36441> [in Ukrainian].

Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 20 serpnia 2021 roku "Pro zastosuvannia personalnykh spetsialnykh ekonomichnykh ta inshykh obmezhuvalnykh zakhodiv (sanktsii)" [About the Decision of the National Security and Defence Council of Ukraine dated 20 August 2021 "About the Application of Personal Special Economic and Other Restrictive Measures (Sanctions)"]. Ukaz Prezydenta Ukrainy № 376/2021 (2021b, Serpen 20) (Ukraina). <https://www.president.gov.ua/documents/3762021-39745> [in Ukrainian].

Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 11 liutoho 2022 roku "Pro zastosuvannia personalnykh spetsialnykh ekonomichnykh ta inshykh obmezhuvalnykh zakhodiv (sanktsii)" [About the Decision of the National Security and Defence Council of Ukraine of 11 February 2022 "About the Application of personal special economic and other restrictive measures (sanctions)"]. Ukaz Prezydenta Ukrainy № 51/2022 (2022, Liutyi 11) (Ukraina). <https://www.president.gov.ua/documents/512022-41349> [in Ukrainian].

Pro sanktsii [About sanctions]. Zakon Ukrainy № 1644-VII vid 14 serpnia 2014 roku. (2014) (Ukraina). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#n94> [in Ukrainian].

Prjamaja linija s Vladimirom Putynym. V prjamom jefire telekanalov "Pervyj", "Rossija-1", "Rossija-24", radiostancij "Majak", "Vesti FM" i "Radio Rossija" vyshla special'naja programma "Prjamaja linija s Vladimirom Putynym" [Direct Line with Vladimir Putin. A special programme, Live broadcast with Vladimir Putin, was released on the television channels First Channel, Russia-1, Russia-24, and the radio stations Mayak, Vesti FM, and Radio Russia.]. (2015, Aprel' 16). Prezident Rossii. <http://www.kremlin.ru/events/president/news/49261> [in Russian].

Romanenko, M. (2014). "Kakaja „anneksija“? Jeto Ukraina okkupirovala Krym s 1954 po 2014 god!" ["What „annexation“? It was Ukraine who occupied Crimea from 1954 to 2014!"]. *Regnum*. <https://regnum.ru/news/polit/3295323.html> [in Russian].

- Skliarevska, H. (2021, Zhovten 7). Doslidzhennia Thomson Reuters: Sotsmerezhi ta poshukovyky – naipopuliarnishi dzhherela informatsii v Ukraini [Thomson Reuters research: Social networks and search engines are the most popular sources of information in Ukraine]. *Detektor media*. <https://ms.detektor.media/trendi/post/28258/2021-10-07-doslidzhennya-thomson-reuters-sotsmerezhi-ta-poshukovyky-naypopulyarnishi-dzhherela-informatsii-v-ukraini/> [in Ukrainian].
- Taler, R. (2018). *Povedinkova ekonomika. Yak emotsii vplyvaiut na ekonomichni rishennia* [Behavioral economics. How emotions affect economic decisions]. Kyiv: "Nash format" [in Ukrainian].
- Test na sovместimost'* [Compatibility test]. (2019, Nojabr' 9). Zn.ua. https://zn.ua/internal/test-na-sovместimost-335429_.html [in Russian].
- Ukraina zaboronyla movlennia 14 rosiiskykh kanaliv* [Ukraine banned 14 Russian channels from broadcasting]. (2014, Serpen 19). Radio Svoboda. <https://www.radiosvoboda.org/a/26539960.html> [in Ukrainian]
- Cherepovska, N. (2016). Destruktyvni informatsiini vplyvy media ta profilaktyka yikh naslidkiv u viiskovoslužbovtiv ta veteraniv ATO [Destructive informational influences of the media and prevention of their consequences among military personnel and ATO veterans]. *Psyholohichna dopomoha osobam, yaki berut uchast v antyterorystychnii operatsii: materialy mizhvidom. nauk.-prakt. konf., m. Kyiv, 30 bereznia 2016 r.*, 163–166. <https://elar.navs.edu.ua/items/9a8713ce-2b12-4bc8-8fc6-30b99b480bb4/full> [in Ukrainian]
- Chernysh, R. (2020). Orhanizatsiini ta pravovi metody protydii manipuliuvanniu svidomistiu hromadian u sotsmerezkhakh [Organizational and legal methods of combating manipulation of citizens` consciousness in social networks]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*, 3, 168–177 [in Ukrainian].
- Chernysh, R. (2023). Destruktyvnyi informatsiinyi vplyv yak element informatsiinoi viiny [Destructive information influence as an element of information warfare]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*, 3–4, 205–214 [in Ukrainian].
- Shulha, M. (2015). Ryzkyk dlia detsentralizatsii suspilstva v umovakh voiennoho konfliktu [Risks for the decentralisation of society in conditions of military conflict]. V *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin* (s. 517). Kyiv: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Shchorichne opytuvannia USAID-Internews "Stavlennia naseleennia do ZMI ta spozhyvannia riznykh typiv media u 2020 r."* [Annual survey USAID-Internews "Attitude of the population to the media and consumption of different types of media in 2020"]. (2020). Internews. <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2020/10/2020-Media-Consumption-Survey-FULL-FIN-Ukr-1.pdf> [in Ukrainian].
- Nikolaiets, Yu. (2018). The use of mass media content in the russian-ukrainian informational confrontation in 2014–2016. *Humanitarium: Philosophy*, 40(3), 145–177.